

Μανόλης Ι. Στεφανάκης
Επίκουρος Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας και Νομισματικής,
Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Η Κυμισάλα και οι προοπτικές ανάπτυξης αρχαιολογικού τουρισμού στο Δήμο Αταβύρου

Ανάμεσα στις πολλές εναλλακτικές μορφές τουρισμού που μπορούν να προσαρμοστούν στις ιδιαιτερότητες του νησιού της Ρόδου, ο αρχαιολογικός και πολιτιστικός τουρισμός παρουσιάζει ξεχωριστό ενδιαφέρον. Πρόκειται για ένα τουριστικό προϊόν που σχετίζεται με την ανάδειξη των αρχαιολογικών χώρων και του πολιτισμού μιας περιοχής και το οποίο έχει αρχίσει να αναπτύσσεται με ταχείς ρυθμούς τα τελευταία χρόνια κερδίζοντας ολοένα μεγαλύτερο μερίδιο στις προτιμήσεις των επισκεπτών.

Η εξέλιξη αυτή επιβάλλει την αναθεώρηση των έως τώρα ακολουθούμενων τακτικών και πολιτικών όσον αφορά την οργάνωση και διαχείριση χώρων πολιτιστικού και ιδιαίτερα αρχαιολογικού ενδιαφέροντος. Ιδιαίτερη σημασία αποκτά στο πλαίσιο αυτό η δημιουργία πολιτιστικών-αρχαιολογικών πάρκων, τα οποία συχνά έχουν και οικολογικό/περιβαλλοντικό ενδιαφέρον. Σε αυτή την κατηγορία χώρων εμπίπτει και η περιοχή της Κυμισάλας του Δήμου Αταβύρου, η οποία έχει επιπλέον το πλεονέκτημα να βρίσκεται στο κέντρο μιας περιοχής που προστατεύεται από το Ευρωπαϊκό πρόγραμμα NATURA.

Για να γίνει ωστόσο αντιληπτή η σημασία και οι δυνατότητες της Κυμισάλας στο πλαίσιο μιας τέτοιας εναλλακτικής μορφής τουρισμού, θα πρέπει κανείς πρωτίστως να κατανοήσει τη μεγάλη αρχαιολογική αξία της περιοχής καθώς και το χώρο τον οποίο αυτή καταλαμβάνει.

Η περιοχή της Κυμισάλας (**εικ. 1 Χάρτης**), ανήκει στο Δήμο Αταβύρου και καταλαμβάνει το βορειοδυτικό τμήμα των δημοτικών διαμερισμάτων Σιαννών και Μονολίθου, στους βόρειους πρόποδες του Ακραμύτη. Κατά την ελληνιστική τουλάχιστον περίοδο η περιοχή, όπως πιστοποιούν η διατήρηση του αρχαίου τοπωνυμίου και οι επιγραφές, ανήκε στον Δήμο Κυμισαλέων και υπαγόταν διοικητικά στην Κάμυρο.

Οι αρχαιολογικές θέσεις της Κυμισάλας βρίσκονται (**εικ. 2. Χάρτης**) διάσπαρτες σε μια εκτεταμένη δασώδη περιοχή που εκτείνεται από την κοιλάδα της Γλυφάδας στα ανατολικά μέχρι το λεκανοπέδιο του Βασιλικού στα δυτικά, ενώ από τα νότια οροθετείται από τον επιμήκη ορεινό όγκο του Ακραμύτη και από βορά βρέχεται από τη θάλασσα της Χάλκης και της Αλιμνιάς.

Η συστηματική αρχαιολογική έρευνα στην Κυμισάλα ξεκίνησε το 2006. Τη διενέργειά της έχει αναλάβει το Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών σε συνεργασία με την ΚΒ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, με διευθύνοντες, τον γράφοντα, από πλευράς Πανεπιστημίου και την αρχαιολόγο, δρα Βασιλική Πατσιαδά, από πλευράς Αρχαιολογικής Υπηρεσίας.

Δυόμισι χιλιόμετρα πριν από τα Σιάννα, στρίβοντας δεξιά, ξεκινάει ο σύγχρονος δρόμος που κατηφορίζει στην κατάφυτη από πευκόδασος περιοχή της αρχαίας Κυμισάλας. Στο μεγαλύτερο μέρος της η διαδρομή ακολουθεί τον ίδιο δρόμο που ο αρχαίος κάτοικος του νησιού ακολουθούσε για να φτάσει στο Δήμο των Κυμισαλέων.

Η πρώτη αρχαιολογική θέση (**εικ. 3**) βρίσκεται στα Αλώνια, και πήρε την ονομασία της από τα δεκάδες αλώνια που οι νεότερες γενιές δημιούργησαν για να αλωνίζουν τους καρπούς τους. Αλώνια κτισμένα κοντά το ένα στο άλλο, από πέτρες

αρχαίες, παρμένες από κτίσματα της περιοχής και αναλήμματα που κάποτε συγκρατούσαν και σηματοδοτούσαν σημεία της αρχαίας οδού. Πεσμένος σχεδόν πάνω στην αρχαία οδό (**εικ. 4**), καθώς είχε λαξευτεί σ' έναν τεράστιο βράχο που έστεκε στο πλάι της για να προκαλεί τον εντυπωσιασμό των περαστικών, ένας μνημειακός τάφος στοιχειώνει σήμερα ανοιχτός τη διάβαση.

Ο δρόμος συνεχίζει και περνά από τις Στελιές, με το μικρό και όμορφο μοναστήρι της Ζωοδόχου Πηγής και την πηγή με το δροσερό νερό και φτάνει στη συνέχεια (**εικ. 5**) στα Μαρμαρούνια, ένα λόφο κατάσπαρτο με αρχαιότητες, στις οποίες οφείλεται και το όνομά του. Στους νότιους πρόποδες του λόφου, βρίσκονται συγκεντρωμένοι πολυάριθμοι ορθογώνιοι λίθοι που φαίνεται να ανήκουν σε μνημειακές κτιστές κατασκευές και τοίχοι κτισμένοι με μεγάλους ορθογώνιους λιθόπλινθους. Πρόκειται πιθανότατα για τα λείψανα του μεγάλου «πύργου», διαστάσεων 10,65 επί 9 μ., που αναφέρουν οι περιηγητές των περασμένων αιώνων. Στο βόρειο άκρο του λόφου υπάρχει κι ένα (**εικ. 6**) ιερό με τοίχους πολυγωνικής τοιχοδομίας και είσοδο στην ανατολική στενή πλευρά. Αυτό φανερώνει άλλωστε και ο μεγάλος κυλινδρικός βωμός στο εσωτερικό του.

Τα Μαρμαρούνια φαίνεται να αποτελούν και τον χώρο απ' όπου κανείς έβρισκε το δρόμο για την ακρόπολη των Κυμισαλέων, στην κορυφή του Αγίου Φωκά, το ψηλότερο σημείο του χώρου, το οποίο δεσπόζει στην περιοχή. Ο Άγιος Φωκάς δεν είναι τυχαία επιλεγμένος. Η θέση του είναι τέτοια που έχει ορατότητα παντού τριγύρω του, από τον Κάστελλο της Κρητινίας και τον Ατάβυρο στα ανατολικά, τον ορεινό όγκο το Ακραμύτη στα νότια και νοτιοδυτικά, μέχρι τον Αρμενιστή στη δύση, τη Χάλκη την Αλιμνιά και το γαλάζιο Αιγαίο στα βόρεια.

Στις πλαγιές του λόφου διατηρούνται σε μεγάλη έκταση αρχαίες οχυρώσεις, με κάποια τμήματά τους να παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, όπως για παράδειγμα (**εικ. 7**) το δυτικό τμήμα που σώζεται σε μήκος 18 μ. και σε μεγάλο ύψος, που φθάνει σε κάποια σημεία έως και τα 3 μ. Το κατώτερο τμήμα του είναι κτισμένο με πολυγωνικούς μεγάλους λίθους και το ανώτερο με ορθογώνιους ή πολυγωνικούς.

Στην κορυφή της ακρόπολης (**εικ. 8**) υπάρχει αρχαίος ναός, διαστάσεων 13,50Χ5,80 μ., με προσανατολισμό Α-Δ και την είσοδο στα ανατολικά. Αποτελείται από δύο χώρους, πρόναο και κυρίως ναό και σήμερα σώζεται μόνον η κατώτερη σειρά δόμων των τοίχων του.

Από το λόφο του Αγ. Φωκά η αρχαία οδός θα πρέπει να διακλαδιζόταν. Δυτικά του οχυρωματικού περιβόλου ξεκινούσε μια διακλάδωση, η οποία κατηφόριζε οφειοειδώς προς τα δυτικά, με κατεύθυνση τη νεκρόπολη. Τα ορατά τμήματά του είναι κυρίως στροφές (**εικ. 9**) και χαμηλά αναλήμματα.

Λίγο χαμηλότερα, στο μέσον περίπου της δυτικής και βόρειας πλαγιάς, ο δρόμος περνούσε από (**εικ. 10**) το λατομείο του ντόπιου γκρίζου ασβεστόλιθου, με τον οποίο έχουν οικοδομηθεί όλες οι αρχαιότητες της περιοχής.

Στους δυτικούς πρόποδες του Αγίου Φωκά ο δρόμος συναντά τη νεκρόπολη, η οποία εκτείνεται στην ανατολική και τη βόρεια πλαγιά του απέναντι λόφου της Κυμισάλας. Η νεκρόπολη ήταν σε χρήση τουλάχιστον από τους αρχαϊκούς μέχρι και τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους και οι τάφοι είναι στην πλειοψηφία τους λαξευμένοι στο φυσικό βράχο. Πολλοί είναι ιδιαίτερα μνημειακοί (**εικ. 11**), ενώ δε λείπουν και τα μεγάλα υπέργεια ταφικά μνημεία (**εικ. 12**) με τις επιτύμβιες επιγραφές.

Διασχίζοντας τη νεκρόπολη ο δρόμος θα κατευθυνόταν προς τα βορειοδυτικά, στη θέση Βασιλικά (**εικ. 13**), όπου διατηρούνται σε μεγάλη έκταση τα εντυπωσιακά κατάλοιπα ενός οικιστικού κέντρου. Πρόκειται για έναν από τους αδιαμφισβήτητα σημαντικότερους χώρους στην Κυμισάλα που δεσπόζει στο λεκανοπέδιο του

Βασιλικού και τα μνημειώδη κτίσματά του δημιούργησαν στα νεότερα χρόνια το θρύλο του βασιλιά Κυμισαλέα.

Από την άλλη πλευρά του λόφου του Αγ. Φωκά, στα βορειοανατολικά, ένα άλλο τμήμα του αρχαίου δρόμου πρέπει να διακλαδιζόταν προς τη μικρή παραλία της Γλυφάδας, λιμάνι των Κυμισαλέων με πλήθος εμφανών οικιστικών καταλοίπων ρωμαϊκής κυρίως και παλαιοχριστιανικής εποχής (εικ. 14).

Τέλος στις θέσεις Καμπάνες (εικ. 15), στη νοτιοδυτική άκρη του λεκανοπεδίου της Κυμισάλας, έχει διαπιστωθεί η ύπαρξη ενός ακόμη εκτεταμένου οικισμού.

Η Κυμισάλα αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους και πλέον εκτεταμένους αρχαιολογικούς χώρους στην ύπαιθρο της Ρόδου. Πέραν των σημαντικότερων αρχαιολογικών ευρημάτων και των πορισμάτων της έρευνας, που δεν αφορούν τη σημερινή παρουσίαση, η σημασία της Κυμισάλας ως προς την υπό συζήτηση μορφή του αρχαιολογικού τουρισμού γίνεται προφανής.

Ο αρχαίος δρόμος, τον οποίο ακολούθησε και η σύντομη αρχαιολογική περιήγηση, θα μπορούσε να είναι ο ίδιος με ένα σύγχρονο περιπατητικό μονοπάτι που μέσα από μια ημιορεινή διαδρομή και ένα πυκνό δάσος θα οδηγούσε τον φυσιολάτρη και διψασμένο για αρχαιότητες επισκέπτη/περιηγητή, να επισκεφτεί έναν αριθμό επιλεγμένων αρχαιολογικών θέσεων της περιοχής.

Αυτό, ωστόσο, θα ήταν το αποτέλεσμα μιας δύσκολης και πολύπλοκης διεργασίας η οποία προϋποθέτει δύο πράγματα: την ανάδειξη των επιμέρους αρχαιολογικών χώρων και τη διασύνδεσή τους με έναν τρόπο που δεν θα επιβαρύνει ούτε στο ελάχιστο τον οικολογικό πλούτο της περιοχής.

Το Πανεπιστήμιο Αιγαίου και η ΚΒ' ΕΠΚΑ προτίθενται να προχωρήσουν σύντομα, σε συνεργασία με τον Δήμο Αταβύρου, στην ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου της Κυμισάλας, καθώς αυτός πέρα από το τεράστιο επιστημονικό ενδιαφέρον που παρουσιάζει, εντάσσεται (εικ. 16) και σε ένα μοναδικό φυσικό τοπίο, που συνδυάζει το δασωμένο βουνό και τους χαμηλούς λόφους με μικρά εύφορα λεκανοπέδια με φόντο το γαλάζιο της θάλασσας.

Ήδη έχουν γίνει τα πρώτα, πολύ σημαντικά βήματα προς αυτή την κατεύθυνση, τα οποία μπορούν να συνοψιστούν στα παρακάτω:

1. (εικ. 17) Ανασκάπτονται επιλεγμένα τμήματα της νεκρόπολης και της ακρόπολης της Κυμισάλας, ούτως ώστε να καταστεί δυνατή, σε σύντομο σχετικά χρονικό διάστημα, η δημιουργία επισκέψιμων αρχαιολογικών πυρήνων. Ήδη τα ορατά τμήματα του αρχαίου δρόμου που ενώνουν την ακρόπολη του Αγ. Φωκά με τη νεκρόπολη της Κυμισάλας καθαρίστηκαν και ενώθηκαν μεταξύ τους με μονοπάτι, το οποίο κάνει τη διασύνδεση των δύο χώρων ευκολότερη, όχι μόνο για την ανασκαφική ομάδα, αλλά και για όσους επιθυμούν να επισκεφθούν το χώρο.

2. Πολύ σημαντικό ρόλο για τη σωστή και εύρυθμη πορεία της αρχαιολογικής έρευνας έπαιξε και η γενναιόδωρη, από πλευράς Δήμου Αταβύρου, παραχώρηση στο Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου του παλαιού Αστυνομικού καταστήματος Μονολίθου (εικ. 18) για τις ανάγκες της ανασκαφής. Το γεγονός αυτό δημιουργεί νέες προοπτικές για την εξέλιξη της έρευνας αλλά και την πρόοδο του τόπου, με τη δημιουργία εργαστηρίου συντήρησης και κέντρου καταγραφής, μελέτης και φύλαξης του αρχαιολογικού υλικού, που είναι στα άμεσα σχέδια του Πανεπιστημίου Αιγαίου και της ΚΒ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

3. Συντάχθηκαν πρωτόκολλα και μνημόνια συνεργασιών -και αναμένονται κι άλλα εντός του 2009- μεταξύ του Τμήματος Μεσογειακών Σπουδών και φορέων οι οποίοι μπορούν εμπράκτως και ουσιαστικά να προσφέρουν στην αρχαιολογική

έρευνα, αρχικά με την ΚΒ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, για επιφανειακή έρευνα και ανασκαφή στην περιοχή της Κυμισάλας και στη συνέχεια με το Τμήμα Αγρονόμων Τοπογράφων Μηχανικών του ΕΜΠ, για συνεργασία σε θέματα γεωδαισίας, τοπογραφίας, φωτογραμμετρίας, τηλεπισκόπησης, χαρτογραφίας, γεωγραφικών συστημάτων πληροφοριών και εν γένει γεωπληροφορικής.

4. Πολύ σημαντική δράση ήταν η τοπογραφική αποτύπωση και ψηφιακή χαρτογράφηση με φωτογραφικό υπόβαθρο της ευρύτερης περιοχής ενδιαφέροντος σε κλίμακα 1: 5000, η οποία έγινε από τους Αγρονόμους Τοπογράφους Μηχανικούς κα Δομνίκη Αναγνωστοπούλου και κο Γεώργιο Ν. Μακρή σε συνεργασία με το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, με χρηματοδότηση της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Δωδεκανήσου. Εκεί αποτυπώθηκαν κατά το δυνατόν περισσότερες χρήσιμες πληροφορίες:

- Με επιφανειακή έρευνα και καταγραφές GPS εντοπίστηκαν επιπλέον θέσεις με αρχαία αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και τοποθετήθηκαν στον χάρτη.

- Διασαφηνίστηκε και ενημερώθηκε το οδικό δίκτυο, ιδίως ως προς τους αγροτικούς χωματόδρομους.

- Εντοπίστηκαν και τοποθετήθηκαν στον χάρτη αρκετές νεότερες κατασκευές.

- Σε συνεργασία με κατοίκους της περιοχής καταγράφηκαν πολλά τοπωνύμια, εντοπίστηκε η περιοχή στην οποία αναφέρονται και τοποθετήθηκαν στο χάρτη.

Παράλληλα ιδρύθηκε δίκτυο σταθερών σημείων που αποτελείται από το τριγωνομετρικό 101-022 της Γ.Υ.Σ. στον Άγιο Φωκά και 11 επιπλέον κορυφές. Με βάση τις κορυφές αυτές, μελλοντικές μετρητικές λεπτομερείς αποτυπώσεις θα μπορούν να εντάσσονται με ακρίβεια στον ενιαίο χάρτη, ανεξαρτήτως του χρόνου και του συνεργείου που θα τις διεκπεραιώσει.

5. Από πλευράς Πανεπιστημίου Αιγαίου ανατέθηκαν εργασίες σε διδακτορικό και μεταπτυχιακό επίπεδο οι οποίες αφορούν τόσο στην βελτίωση και επιτάχυνση της καταχώρησης των ανασκαφικών ευρημάτων και τη μελέτη του υλικού (θέμα: *Ζητήματα Αρχαιολογικής Θεωρίας και Ψηφιοποίησης Αρχαιολογικών Δεδομένων: Η Ανασκαφή της Κυμισάλας Αταβύρου*. Υποψ. διδάκτορας, κος Κων/νος Καλογερόπουλος, Τμήμα Πολιτισμικής Τεχνολογίας και Επικοινωνίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου), όσο και στην ανάδειξη της περιοχής. Σημαντικότερη είναι η εργασία που αποσκοπεί στη συγκρότηση μιας ολοκληρωμένης πρότασης για τη δημιουργία, την ανάδειξη και τη διαχείριση ενός αρχαιολογικού πάρκου στην Κυμισάλα (θέμα: *Οργάνωση και Διαχείριση Αρχαιολογικών Πάρκων στη Ρόδο: Ο Αρχαιολογικός Χώρος της Κυμισάλας στο Δήμο Αταβύρου*. Υποψήφια διδάκτορας κα Βεατρίκη-Καλλιόπη Σέρβου, Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, Παν/μιο Αιγαίου). Η πρόταση θα περιλαμβάνει ένα σύνολο ήπιων και αειφορικών παρεμβάσεων στον ευρύτερο χώρο της Κυμισάλας, με σκοπό την ανάδειξή του σε ενιαίο, λειτουργικό και αναγνώσιμο σύνολο, την αναβάθμιση της αισθητικής και διδακτικής του αξίας και την προβολή της ιστορικής του συνέχειας μέσα σε ένα αναβαθμισμένο φυσικό περιβάλλον και στο πλαίσιο μίας ήπιας αειφορικής τουριστικής ανάπτυξης.

Προς μια παρεμφερή κατεύθυνση σε μεταπτυχιακό επίπεδο κινείται μια ακόμη εργασία, η οποία επικεντρώνεται στην ευρύτερη περιοχή της Κυμισάλας και τη σημασία της για την περιβαλλοντική εκπαίδευση των μικρών μαθητών, οι οποίοι μπορούν να έρθουν σε μια πρώτη καλή επαφή τόσο με το πλούσιο φυσικό περιβάλλον όσο και με τα πολιτισμικά στοιχεία που βρίσκονται στο χώρο, να αποκομίσουν βασικές γνώσεις και κυρίως να ευαισθητοποιηθούν σε θέματα οικολογίας και πολιτισμού (θέμα: *Η Αειφορική Διαχείριση Νησιωτικών Περιοχών με Πολιτισμικό και Οικολογικό Ενδιαφέρον. Η Περίπτωση της Ευρύτερης Περιοχής της Κυμισάλας στη Ρόδο*. Υποψήφια, κα Θωμαΐδα Βεργωτή, Τμήμα Επιστημών της

Προσχολικής Αγωγής και του Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού, Παν/μιο Αιγαίου).

Η περιοχή της Κυμισάλας είναι ένας αδιαμφισβήτητα κομβικός χώρος για την πολιτιστική και οικονομική ανάπτυξη του Δήμου Αταβύρου, προς μια νέα μορφή εναλλακτικού τουρισμού, αρκεί βέβαια η αειφορία και ο σεβασμός προς το φυσικό περιβάλλον να αποτελέσουν την πρώτη μέριμνα.

Το Πανεπιστήμιο Αιγαίου είναι διατεθειμένο να προχωρήσει στην ανάδειξη αυτού του μοναδικού για τη Ρόδο χώρου και τα πρώτα μεθοδικά βήματα, όπως εν συντομία παρουσιάστηκαν παραπάνω, έχουν ήδη ξεκινήσει. Μένουν όμως πίσω τα σημαντικότερα: η χρηματοδότηση και ο φορέας υλοποίησης ενός τέτοιου εγχειρήματος, τη θέση του οποίου οφείλει να αναλάβει ο Δήμος Αταβύρου, που μέχρι σήμερα έχει δείξει ιδιαίτερη ευαισθησία για την Κυμισάλα.

Το Πανεπιστήμιο Αιγαίου και η ΚΒ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων επιθυμούν να ευχαριστήσουν όλους εκείνους, οι οποίοι στήριξαν την έρευνα κατά το έτος 2008:

- Το Δήμο Αταβύρου
- Την Ενοριακή Επιτροπή Αγ. Παντελεήμονα Σιαννών
- Τη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Δωδεκανήσου
- Το Τμήμα Αγρονόμων Τοπογράφων Μηχανικών, Εθνικό Μετσόβιο

Πολυτεχνείο

- Τον Αγροτικό Συνεταιρισμό Έμπωνας,
- Τις Εκδόσεις Ιάμβλιχος, Αθήνα
- Τη Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία, Ρέθυμνο
- Τους δημοτικούς δασοφυροσβέστες
- Το Σωματείο Διπλωματούχων Ξεναγών Δωδεκανήσου
- Τους ανθρώπους του Αγ. Ισιδώρου, των Σιαννών, της Μονολίθου και της

Έμπωνας

- Την ανασκαφική ομάδα, αρχαιολόγους, τοπογράφους, φοιτητές και τεχνίτες.

Φωτογραφικό υλικό

